

Методологічні перспективи використання концепції суспільства ризику Ульріха Бека для підготовки здобувачів вищої освіти зі спеціальності «Соціологія»

Оксана Борюшкіна,
Наталія Бондар

 смислення нових концептів аналізу сучасного суспільства є одним із основних напрямів світової соціологічної науки. Одним із найбільш помітних досягнень у цій сфері стало формулювання концепції суспільства ризику в працях одного з провідних соціологів сучасності Ульріха Бека. Детальний аналіз цієї концепції подано в дослідженнях Е. Гіденса, Р. Еріксона, К. Лау, Н. Лумана. В Україні ця тема отримала розвиток у працях В. Воронкової, В. Горбуліна, О. Дейнеки, В. Кривошеїна, В. Крутія, В. Лукашевича, М. Недюхи, В. Смолянюка, О. Соскіна, В. Торяника, В. Юрчишина та інших.

Метою статті є розгляд потенціалу концепції суспільства ризику У. Бека як методологічної основи навчального курсу для здобувачів вищої освіти спеціальності «Соціологія». Ця концепція, основні положення якої викладено в працях У. Бека «Суспільство ризику: на шляху до іншого модерну» та «Політика в суспільстві ризику», визначає сучасну епоху не як епоху постмодерну (що до цього було мейнстрімом соціологічних досліджень постіндустріального суспільства), а як «другий», або «розвинений» модерн, котрий є результатом і логічним продовженням «першого», класичного модерну, який розвивався в результаті індустріалізації, складування міжнародного ринку товарів, робочої сили та переміщення капіталу. Саме індустріальний період розвитку

людства, на думку У. Бека, й створює ту систему соціальних відносин, яку він визначив як суспільство ризику, оскільки більшість цих ризиків пов'язана з індустріальним розвитком.

Парадигма суспільства ризику — це нова парадигма теоретичної соціології. Її сутність полягає у твердженні, що просте індустріальне суспільство як продукт процесу «першої» модернізації ґрунтувалося на виробництві, накопиченні та розподілі матеріальних благ. У ХІХ ст. західне суспільство пережило промислову революцію, котра призвела до його модернізації. Результатом економічних та політичних змін стала поява нової соціальної структури суспільства, основу якої склали класи буржуазії та пролетаріату, відносини між якими мали конфліктний характер щодо власності на матеріальні засоби виробництва та розподілу прибутку від цього виробництва. Надалі на етапі постіндустріалізму західне капіталістичне суспільство трансформувалося в «суспільство загального добробуту», яке ґрунтувалося на масовому автоматизованому виробництві, в якому багаточисельний робітничий клас став непотрібним. Наразі класовий антагонізм між пролетаріатом і буржуазією, на думку У. Бека, втратив свою актуальність, однак натомість виникли нові ризики — перш за все, техногенного характеру [3, с 48].

В постіндустріальний період процес виробництва, накопичення та розподілу матеріальних цінностей, характерний для індустріального суспільства, витісняється виробництвом, накопиченням та розподілом ризиків. За У. Беком, цей процес може бути описаний у термінах веберівської парадигми раціоналізації, оскільки остання трактує соціальний прогрес як «розчаклування світу» в результаті зростання влади над природою. Зі становленням суспільства ризику людина втрачає контроль над природними процесами. Створена руками людини «друга природа» — гідроелектростанції, греблі, механізми, атомні об'єкти — виходить з-під контролю людини і перетворюється на сліпу і дику силу, що стоїть над людиною, на панування хаосу і свавілля [1, с. 4].

Модерн входить у протиріччя з індустріальним суспільством з його схематизмом роботи та життя, з його секторами виробництва, розумінням ролі науки і техніки, з його формами демократії та державності. У. Бек пише про те, що так само, як у ХІХ ст. модернізація, зруйнувавши структуру феодального суспільства, породила суспільство індустріальне, вона руйнує індустріальне суспільство сьогодні, народжуючи нову сучасність. Ми є свідками не кінця, а початку сучасності — сучасності поза її класичної індустріальної конструкції.

При цьому, на думку У. Бека, ми продовжуємо жити за умов модерну, однак у його новій формі. Хоча ми ще не живемо у суспільстві ризику, ми вже не живемо в суто індустріальному суспільстві, оскільки сучасний світ поєднує у собі елементи обох стадій модернізації. Сучасна ж стадія, хоча й виходить за межі «класичної» версії модерну, не позбувається його видових характеристик.

За У. Беком, сучасна стадія модернізації відрізняється від попередньої рефлексивністю, тобто стає самою своєю темою та проблемою. Дослідник виходить з того, що люди все більшою мірою стають вільними від структурних обмежень і, як наслідок,

більшою мірою здатні займатися рефлексивною творчістю не тільки для себе, але й для суспільства, в якому вони живуть. Люди, спираючись на власні ресурси, все менше залежать від класу, до якого належать, і діють цілком самостійно. Виникають нові соціальні відносини та нові соціальні зв'язки на основі індивідуального вибору [1, с.5].

Процес індивідуалізації звільняє людину від традиційних життєвих взаємозв'язків. Раніше особистість була залежною від соціального класу, приналежності до якого визначала її долю, особиста соціальна мобільність була обмежена соціально-класовою структурою суспільства. На другій стадії модернізації вплив класового становища перестав бути визначальним, індивід стає більш незалежним від цього. Змінилося становище жінок, відтак змінюється структура сімейних стосунків. Осередком суспільства стає не сім'я, а окремий індивід. На зміну залежності від традиційних зв'язків приходить залежність від ринку праці та споживання. При цьому дослідник наголошує на «інституціоналізації біографічних зразків»: у біографії кожної людини виділяються однотипні стадії: вхід і вихід із системи освіти, вхід і вихід зі сфери найманої праці тощо. Неможливість індивіда впливати на макроекономічні процеси створює для нього додаткові ризики, які не можна повністю виключити ні через вибір «правильної» освіти, ні через постійне підвищення кваліфікації та статусу в фірмі.

Центральним питанням індустріального суспільства було питання про багатство та його розподіл. В епоху «другого» модерну» центральним питанням є ризик та способи його запобігання, мінімізації та управління. У «класичному» модерні ідеалом була рівність, у сьогоднішньому безпека. У «класичній» сучасності люди прагнули солідарності заради позитивної мети рівності, в розвиненому ж модерні солідарність служить меті порятунку від безлічі небезпек. Ця мета багато в чому негативна, тобто це не прагнення кращого,

а спроба уникнути гіршого («місце спільності потреби займає спільність страху»).

Центральна ідея рефлексивної модернізації індустріального суспільства розвивається У. Беком у двох напрямках. Дослідник розглядає логіку розподілу багатств та розподілу ризиків, але це лише одна сторона суспільства ризику. Інша сторона потрапляє у його поле зору тоді, коли У. Бек починає розглядати властиві індустріальному суспільству протиріччя між його основами та реальністю сучасності.

На думку У. Бека, ризик, зазвичай, створюється джерелами багатства, коли побічні наслідки індустріальної діяльності створюють небезпеку для конкретного суспільства. Через процеси глобалізації вони можуть становити небезпеку для світу в цілому. Спираючись на концепцію простору/часу, У. Бек стверджує, що сучасні ризики не обмежуються ні місцем (індустріальний викид в одній країні може завдати шкоди іншій навіть віддаленій країні), ні часом (Чорнобиль може позначитися і на майбутніх поколіннях) [6].

Однак згідно із концепцією У. Бека, багаті країни, спільноти або соціальні групи, тільки отримують прибутки з виробництва ризиків і користуються благами, бідні ж лише піддаються впливу ризиків. Проте, зауважує Бек, виробництво ризиків дуже «демократичне»: воно породжує ефект бумеранга, зрештою наздоганяючи і вражаючи тих, хто наживався на виробництві ризиків або вважав себе застрахованим від них. Звідси інший висновок: виробництво ризиків — потужний чинник зміни соціальної структури суспільства, перебудови його за критерієм ступеня схильності до ризиків. Це, в свою чергу, означає, що у суспільстві складається нова розстановка політичних сил, в основі якої лежить боротьба за визначення, що ризикогенно (небезпечно), а що ні.

Наслідком цього У. Бек вбачає зміну традиційної сфери політики: уряд втрачає владу, оскільки найбільші ризики виникають завдяки появі так званих субполітик (політики великих компа-

ній, дослідницьких центрів тощо). Саме в субполітичних системах втілюються структури нового суспільства заради найвищої мети — прогресу знання, яке просто ігнорує як парламентські системи, так і позиції контреліти. Бек називає цей процес «розпадом політики», коли політику вже більше не здійснює централізований уряд, а вона стає сферою контролю різноманітних субгруп, як і окремих індивідів. Ці субгрупи та індивіди можуть бути більш рефлексивними та самокритичними, ніж централізований уряд і вони, як правило, краще справляються з проблемами, що породжуються сучасністю. Отже, діалектика полягає у тому, що розвинений модерн одночасно генерує як безпрецедентні ризики, так і рефлексивні здатності справлятися із нею. Іншими словами, ризики «політично рефлексивні», тобто викликають до життя нові політичні сили (наприклад, соціальні рухи) та впливають на існуючі соціальні інститути суспільства [2].

У формуванні ідеології та політики сучасного суспільства одну із ключових ролей відіграє наука, виробництво знань. Концепція «суспільства ризику» стверджує, що з розширенням виробництва ризиків роль науки у суспільному житті та політиці суттєво змінюється. Адже більшість ризиків, що породжуються успіхами науково-технічної модернізації, причому найнебезпечніших (радіоактивне та хімічне забруднення, неконтрольовані наслідки генної інженерії) не сприймаються безпосередньо органами почуттів людини. Ці ризики існують лише у формі знання про них. Звідси фахівці, відповідальні за визначення ступеня ризикогенності нових технологій і технічних систем, а також засоби масової інформації, що розповсюджують знання про них, «набувають ключових соціальних та політичних позицій».

Ще одна проблема — це політична інтерпретація технічного та природничо-наукового знання. Це знання може бути використане у політичному процесі. Формується інститут експертів, який на-

буває самодостатнього політичного значення, оскільки саме він визначає, що й наскільки небезпечно. Саме експерти визначають рівень соціально-прийнятного ризику для суспільства. Привілейоване становище корпусу експертів спричиняє негативні наслідки. Експерти перетворюються на еліту, яка диктує решті населення порядок її життя. Це викликає у населення стійку реакцію недовіри до науки і технологічної сфери, оскільки експерти систематично приховують або спотворюють інформацію про ризики, а також не можуть відповісти на питання, що висувуються населенням та його ініціативними групами.

Воротьба між політично ангажованими експертами ускладнює оцінку істинного стану довілля та пошук адекватних рішень. У результаті наука як соціальний інститут поділяється на академічну або лабораторну (наука фактів) та науку досвіду, яка, ґрунтуючись на публічних дискусіях та життєвому досвіді, розкриває справжні цілі та засоби, загрози та наслідки того, що відбувається. У. Бек вважає, що наука досвіду у суспільстві ризику має бути прийнятою суспільством як легітимний інститут влади, уповноважений приймати рішення [2].

Відтак, концепція суспільства ризику — це фактично нова парадигма суспільного розвитку. Її суть полягає в тому, що «позитивна» логіка суспільного виробництва, яка панувала в індустріаль-

ному суспільстві, полягала в накопиченні та розподілі багатства, дедалі більше перекривається (витісняється) «негативною» логікою виробництва та поширення ризиків. У кінцевому підсумку виробництво ризиків, що розширюється, підриває сам принцип ринкового господарства і приватної власності, оскільки систематично знецінюється і експропріюється (перетворюється на відходи, забруднюється, омертвлюється і т. д.) вироблене суспільне багатство. Виробництво ризиків, що розширюється, загрожує також фундаментальним основам раціональної поведінки суспільства та індивіда — наці та демократії.

Отже, згідно з концепцією У. Бека, ризик — це не винятковий випадок і не «побічний продукт» суспільного життя. Ризики постійно виробляються суспільством, причому це легітимне виробництво, яке здійснюється у всіх сферах життєдіяльності суспільства — економічній, політичній, соціальній. Ризики — неминучі продукти процесу прийняття рішень в умовах систематичної взаємодії суспільства з загрозами та небезпеками.

Тому побудова засад методології навчальних курсів дисциплін соціально-гуманітарного циклу, метою якого є продукування знань, навиків та компетентностей, здатних забезпечити ефективність прийняття громадянських, фахових та управлінських рішень майбутніми фахівцями, має враховувати наукові надбання концепції суспільства ризику.

Література

1. Бек У. Жизнь в обществе глобального риска — как с этим справиться: космополитический поворот // Германия сегодня и завтра. 2012. № 10. С. 1–13.
2. Бек У. Молчание слов и политическая динамика в глобальном обществе риска. [Електронний ресурс]. Режим доступу: www.academy-go.ru/Site/GrObsh/Publications/Beck5.shtml

3. Лукашевич М., Недюха М. Суспільство ризику. Соціологічна енциклопедія ; укл. В.Г. Городяненко. Київ : Академвидав, 2008. 456 с.
4. Ризик (*risk*) // Короткий оксфордський політичний словник ; за ред. І. Маккліна, А. Макмілана. Київ : Основи, 2006. 792 с.

5. Тарасова О. А. У. Бек і Е. Гідденс про суспільство ризику // Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики : зб. наук. праць. Класичний приватний ун-т. Запоріжжя, 2019. Вип. 83. С. 53–58.

6. Beck's. Theory of Risk Society of Modernity: Definition and Speciality of Risk Society. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.yourarticlelibrary.com/sociology/becks-theory-of-risk>.

10.08.2023

Відомості про авторів:

Борюшкіна Оксана Володимирівна — кандидат соціологічних наук, доцент; Державний біотехнологічний університет, Харків, Україна; email: psuh@ukr.net, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6726-5113>

Бондар Наталія Володимирівна — кандидат історичних наук, доцент; Державний біотехнологічний університет, Харків, Україна; email: nbon79@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3449-5884>